

Tomasz Kościański

Archiwum Państwowe w Lesznie

<https://orcid.org/0000-0003-4841-9575>

Sprawa likwidacji powiatu śmigielskiego w 1932 r.

The issue of the liquidation of the Śmigiel county in 1932

Abstract

The administrative role of Śmigiel as a county ended in 1932 and its area was incorporated to the Kościan county of whose territory it was created in 1887. Rumors concerning reforms in the county's boundaries or of its liquidation reached Śmigiel as early as in the 1920s of the 20th century. The perception of such plans in Śmigiel was quite negative. It was believed that this reform would cause the community numerous problems and that it would negatively influence local economy. A great role to preserve the status of the county was played by the town authorities. Liquidating counties was one of the many administrative changes of the period.

Keywords: Śmigiel, Wielichowo, Kościan, Śmigiel county, Kościan county, Greater Poland, Poznań voivodeship

Słowa kluczowe: Śmigiel, Wielichowo, Kościan, powiat śmigielski, powiat kościański, Wielkopolska, województwo poznańskie

Z dniem 1 kwietnia 1932 r. weszło w życie rozporządzenie Rady Ministrów z 7 I 1932 r. w sprawie zniesienia oraz zmiany granic niektórych powiatów na obszarze województwa poznańskiego. Znosiło ono siedem powiatów z Wielkopolski, w tym powiat śmigieński, którego terytorium przyłączało do powiatu kościańskiego¹. Już od kilku lat docierały do mieszkańców ziemi śmigieńskiej informacje sugerujące, że w najbliższym czasie zostaną przeprowadzone zmiany, które doprowadzą albo do korekty granic powiatu śmigieńskiego albo przyniosą całkowitą jego likwidację. Celem tekstu jest przedstawienie zabiegów władz i mieszkańców z zagrożonego zniesieniem powiatu śmigieńskiego, występujących na rzecz jego zachowania. Umieszczono je w szerszym kontekście, zwracając uwagę na pojawiające się już w latach dwudziestych XX w. informacje o możliwości przemiany powiatu. Określono również najważniejsze konsekwencje, jakie przyniosła mieszkańcom regionu śmigieńskiego tytułowa reforma.

Blżej tym problemem interesowało się dotychczas niewielu badaczy. Pewne informacje można znaleźć w tekstach regionalistów Jana Pawickiego² i Huberta Zbierskiego³. Najwięcej dotychczas ustalił jednak historyk Aleksander Piwoń. Przeanalizował on zabiegi władz powiatu i miasta Śmigła, których celem było zachowanie aktualnego stanu. A. Piwoń oparł się na przekazach źródłowych w postaci materiałów archiwalnych z akt miasta Śmigła i śmigieńskiego wydziału powiatowego⁴. Niniejszy tekst opiera się na szerszej bazie źródłowej, dzięki czemu wprowadza informacje dotychczas nieznane. Powstał głównie na bazie źródeł archiwalnych. Najwięcej przekazów o tytułowym problemie udało się znaleźć w aktach zgromadzonych przez starostwa i wydziały powiatowe, a także przez władze miasta Śmigła. Poszukiwania w dokumentach Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego w Poznaniu nie przyniosły spodziewanych efektów. W Archiwum Akt Nowych w Warszawie udało się odszukać informacje na temat sprawy prowadzonej przy udziale Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie (dalej: MSW)⁵. Wartościowe treści

¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 1932 r. w sprawie zniesienia oraz zmiany granic niektórych powiatów na obszarze województwa poznańskiego, Dz.U. 1932 nr 6 poz. 35. Terytorium pow. ostrzeszowskiego włączono do pow. kępińskiego, odolanowskiego do ostrowskiego, koźmińskiego do krotoszyńskiego, pleszewskiego do jarocińskiego, strzeńskiego do mogileńskiego, a grodzkiego do nowotomyskiego.

² Jan Pawicki, *Rok 1932 – likwidacja powiatu śmigieńskiego*, „Wiadomości Kościańskie”, 5/10 (2003), s. 27–29; *idem*, *Powiat śmigieński*, [w:] *Kompendium regionalne ziemi śmigieńskiej*, red. Jerzy Zielonka, Śmigiel 2006, s. 101–111.

³ Hubert Zbierski, *Szkice o byłym powiecie śmigieńskim*, Centrum Kultury w Śmiglu, <https://www.ck-smigiel.pl/szkice-o-bylym-powiecie-smigieńskim.html> (dostęp: 9 I 2025).

⁴ Aleksander Piwoń, *W obronie powiatu śmigieńskiego*, „Przyjaciół Ludu”, 109 (2007), 1, s. 10–14.

⁵ Dziękuję panu Mariuszowi Olczakowi, dyrektorowi Archiwum Akt Nowych w Warszawie

znaleziono także w prasie, zarówno w urzędowych wydawnictwach, jak i w tytułach lokalnych.

Powiat śmigiecki powstał 1 X 1887 r. Był to wynik reformy przeprowadzonej przez rząd pruski, której celem było usprawnienie administracji w obliczu rozwoju demograficznego i gospodarczego państwa. Przemiana była motywowana także politycznie. W prowincji poznańskiej umożliwiała władzom zaborczym sprawniejsze kontrolowanie ludności polskiej i efektywniejsze poddawanie jej zabiegom germanizacyjnym⁶. Obszar powiatu śmigieckiego zajmował 55 455 ha. Znajdowały się w nim dwa miasta – Śmigiel i Wielichowo. W połowie lat dwudziestych XX w. w powiecie mieszkało 39 tys. mieszkańców. Największą mniejszością narodową byli Niemcy, którzy stanowili ok. 8–9% mieszkańców, przy czym w ich rękach znajdowało się ponad 25% nieruchomości⁷. Powiat miał charakter rolniczy. W jego granicach nie było wielkich zakładów przemysłowych, za to znajdowały się tutaj młyny, cegielnie, krochmalnie, gorzelnie i suszarnie. Po 1919 r. zrealizowano w powiecie kilka inwestycji. Do poważniejszych należy zaliczyć powstanie 17 km nowych szos i bruków, wybudowanie trzech mostów drewnianych, trzech mostów żelazno-betonowych oraz odnowienie ok. 300 mb innych mostów drewnianych. W kwietniu 1932 r. wychodzący w Kościanie dziennik „Gazeta Polska” ocenił, że powiat gospodarowany był co najmniej poprawnie, biorąc pod uwagę realne możliwości⁸. Dane demograficzne poświadczały jednak, że znajdował się on w stagnacji i nie rozwijał się⁹.

Informacje o zamiarze likwidacji powiatu pojawiały się już w latach dwudziestych XX w. Pismem z 27 VIII 1924 r. wojewoda poznański Adolf Bniński prosił starostów o wypełnienie formularza, co miało na celu zebranie najważniejszych informacji o powiatach. Celem rozesłania takiej ankiety był plan – jak to ujęto – „rekonstrukcji granic przez ewentualne łączenie powiatów celem ujednolicenia ich z typem przeważającym na obszarach innych województw”. Formularz, który zalecono wypełnić, zawierał informacje o ludności, liczbach miejscowości,

(dalej: ANN), oraz pracownikom tej instytucji za pomoc w dotarciu do poszukiwanych przeze mnie informacji.

⁶ Lech Trzeciakowski, *Pod pruskim zaborem 1850–1918*, Warszawa 1973, s. 196–198; Bolesław Grześ, *Wzrost nastrojów nacjonalistycznych i zaostrzenie polityki dyskryminacyjnej wobec Polaków w latach 1864–1894*, [w:] *Niemcy w Poznańskim wobec polityki germanizacyjnej 1815–1920*, red. Lech Trzeciakowski, Poznań 1976, s. 192, 241–242.

⁷ Archiwum Państwowe w Lesznie (dalej: APL), Starostwo Powiatowe w Śmiglu (dalej: SPŚ), sygn. 565, s. 1–2, informacja dla przewodnika po wystawie, Śmigiel, 26 VIII 1924.

⁸ *Z działalności b. powiatu śmigieckiego*, „Gazeta Polska” nr 94 z 23 IV 1932.

⁹ Jan Pawicki, *Kolejny przyczynek do szkiców o byłym powiecie śmigieckim*, Centrum Kultury w Śmiglu, <https://ck-smigiel.pl/kolejny-przyczynek-do-szkicow-o-bylym-powiecie-smigieckim.html> (dostęp: 9 I 2025).

gruntach, podatkach, liczbie kilometrów dróg i liczbie działających przedsiębiorstw¹⁰. Starosta śmigieński Józef Kopczyński w udzielonej odpowiedzi z 12 września jednoznacznie wypowiedział się negatywnie w sprawie ewentualnej rekonstrukcji granic powiatu lub jego całkowitej likwidacji. Napisał, że i owszem, niektóre miejscowości znajdujące się na północy powiatu, takie jak np. Ujazd czy Kamieniec, położone są bliżej Grodziska niż Śmigła, lecz przy ewentualnej zmianie granic powiatu nie ma obszaru, który mógłby zostać przyłączony do śmigieńskiego w ramach rekompensaty, tak aby zachować dotychczasową liczbę mieszkańców w powiecie. W opinii starosty, jednym z najważniejszych czynników przemawiających przeciwko ewentualnej likwidacji powiatu były kwestie gospodarcze. Należało liczyć się także z niezadowoleniem mieszkańców. Wielu z nich miałoby utrudniony dostęp do urzędów i innych instytucji, pogorszyłyby się też ich warunki ekonomiczne¹¹. Jednak w końcu września krążyły w Śmiglu pogłoski mówiące o nieuchronności zapowiadanego procesu. Opowiadano złośliwie, że to starosta kościański Wacław Cegiełka wystąpił do Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego w Poznaniu z projektem likwidującym powiat w Śmiglu¹².

Przeciwko analizowanej w ministerstwach sprawie likwidacji wystąpiły władze Śmigła, chociaż nie dysponowały dokładnymi informacjami o pracach prowadzonych w MSW. Rada Miejska uchwaliła 29 IX 1924 r. specjalny protest i tę rezolucję przedstawiono w Starostwie Powiatowym w Śmiglu, Urzędzie Wojewódzkim oraz MSW¹³. Już w listopadzie 1924 r. docierały do Śmigła informacje, że powiat śmigieński nie jest przeznaczony do likwidacji, a potwierdzenie tego miało miejsce w połowie stycznia 1925 r.¹⁴

¹⁰ Dowiadujemy się z niego: powiat śmigieński liczył 55 455 ha; mieszkało w nim 34 598 Polaków, 4395 Niemców i 7 Żydów; znajdowały się w nim cztery komisariaty obwodowe (Śmigiel Wschód, Śmigiel Zachód, Kamieniec i Wielichowo), 127 jednostek administracyjnych: 2 miasta, 81 gmin wiejskich, 44 obszary dworskie; grunty orne to 39 455 ha, łąki 7500 ha, pastwiska 1000 ha, lasy 6000 ha, wody i inne nieużytki 1500 ha; majątki ziemskie (powyżej 50 ha) 30 000 ha, gospodarstwa włościańskie 25 455 ha; zakładów przemysłowych było 353, handlowych 469; podatek gruntowy katastralny wynosił nieco ponad 46 tys. mk, podatek budynkowy katastralny wynosił nieco ponad 23 tys. mk, podatek przemysłowy państwowy za 1923 r. wynosił prawie 276 mln mkp, podatek dochodowy państwowy za 1923 r. wynosił prawie 2,3 mld mkp; dróg państwowych było 17,48 km, wojewódzkich 78,59 km, powiatowych 157,68 km; APL, Akta miasta Śmigiel (dalej: AmŚ), sygn. 520, s. 6, powiat śmigieński – formularz, [IX 1924]]. Wartości podatków gruntowego i budynkowego zostały podane w markach przedwojennych.

¹¹ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 4, wojewoda do starostów, Poznań, 27 VIII 1924; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 6, powiat śmigieński – formularz, [IX 1924]; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 7, starosta do wojewody, Śmigiel, 12 IX 1924.

¹² APL, AmŚ, sygn. 520, s. 1, notatka z 29 IX 1924.

¹³ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 2, notatka z 2 X 1924.

¹⁴ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 9–10, notatki z 5 i 21 XI 1924, 15 I 1925.

Sytuacja powtórzyła się w 1926 r. Wiadomość o zamiarze likwidacji powiatu powróciła na nowo do Śmigła i ponownie zaniepokoiła władze i mieszkańców powiatu i miasta. Podjęto podobne co dwa lata wcześniej działania protestacyjne. Na dzień 26 VI 1926 r. datowany jest specjalny memoriał Magistratu i Rady Miejskiej w Śmiglu ogłaszający, że likwidacja powiatu śmigieńskiego pogorszy efektywność funkcjonowania administracji. Było to o tyle ważne, że – jak wskazano – wielu mieszkańców powiatu było narodowości niepolskiej. Dalej wykazano, że jednym z najbardziej poszkodowanych w tej sytuacji będzie miasto Śmigiel i jego mieszkańcy, gdyż znajdowały się w nim urzędy działające na potrzeby powiatu oraz było ono najważniejszym ośrodkiem handlowym i gospodarczym w regionie¹⁵. Delegacja z nową rezolucją protestacyjną 28 czerwca udała się do Urzędu Wojewódzkiego. Wiadomo, że w Poznaniu odbyła się spotkanie z posłami, prezydentem miasta Cyrylem Ratajskim i dziennikarzami, została także 1 lipca przyjęta w MSW¹⁶. W stolicy rozmawiano z dyrektorem departamentu Kozłowskim¹⁷, ale chociaż wracano z „wielkim zadowoleniem”, to jeszcze pismem z 14 lipca Magistrat śmigieński przedstawiał MSW dodatkowe informacje o stosunkach w mieście i powiecie. Widać zatem, że władze Śmigła szerzej zainteresowały się tym tematem i podejmowały wiele działań. Burmistrz Władysław Pioch nawiązał kontakt z władzami innych miast powiatowych, które miały zostać dotknięte przez reformę przekształcającą dotychczasowy układ, m.in. Pleszewa, Koźmina, Szamotuł, Krotoszyna, aby działać w tej sprawie razem, a także szukać wsparcia również ze strony prezesa i Zarządu Związku Miast Polskich w Warszawie (dalej: ZZMP) oraz Koła Miast Wielkopolski¹⁸. Z inicjatywy burmistrza Śmigła¹⁹ w ratuszu poznańskim 9 lipca doszło do spotkania przedstawicieli miast i powiatów, których projekty likwidacyjne miałyby dotyczyć. Aktywność W. Piocha będzie kluczowa również w późniejszych latach.

¹⁵ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie (dalej: MSW), sygn. 183, s. 424, odpis memoriału Magistratu i Rady Miejskiej, Śmigiel, 10 VII 1926.

¹⁶ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 11, notatka z 23 VI 1926; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 32, Magistrat Śmigła do burmistrzów, Śmigiel, 3 VII 1926; J. Pawicki, *Powiat śmigieński*, s. 101–111; H. Zbierski, *Szkice o byłym powiecie śmigieńskim*; A. Piwoń, *W obronie powiatu...*, s. 12.

¹⁷ Imienia i bliższych informacji nie udało się ustalić.

¹⁸ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 20, burmistrz Pleszewa do burmistrza Śmigła, Pleszew, 28 VI 1926; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 24, burmistrz Koźmina do burmistrza Śmigła, Koźmin, 3 VII 1926; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 37–42, Magistrat w Śmiglu do ministra spraw wewnętrznych, Śmigiel, 14 VII 1926; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 47, Magistrat w Śmiglu do Magistratu w Szamotułach, Śmigiel, 3 VII 1926; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 49, burmistrz Krotoszyna do burmistrza Śmigła, Krotoszyn, 16 VII 1926.

¹⁹ *Dokoła likwidacji powiatu śmigieńskiego*, „Orędownik Śmigieński” nr 77 z 6 VII 1926; *Czy nastąpi zmiana granic powiatów*, „Orędownik Śmigieński” nr 79 z 10 VII 1926.

Śmigiełski Sejmik Powiatowy 12 lipca przyjął jednogłośnie protest przeciwko ewentualnej likwidacji powiatu, którą określono jako „niesprawiedliwość”. Wysunięto w nim argumenty polityczne, gospodarcze i historyczne, które miały pokazać negatywne konsekwencje, jakie zdaniem śmiglan przyniesie takie rozwiązanie. Ten dokument również został dostarczony do MSW²⁰. Nastroje uspokoiła nieco odpowiedź ZZMP z 20 lipca, w której znajdowało się takie wyjaśnienie:

Ponieważ kasowanie powiatów w wojew[ództwie] poznańskim odbywać się może tylko drogą ustawy, przeto Ministerstwo Spr[aw] Wewn[ętrznych] przygotowuje na razie tylko materiał, który rozpatrywany będzie dopiero, gdy sprawy te będą mogły być załatwione albo drogą pełnomocnictw albo też na zasadzie uchwały Rady Ministrów, co znów wymaga uchwalenia przez Sejm specjalnej ustawy. Wszelkie obawy co do redukcji powiatów są na razie przedwczesne²¹.

Kolejne pismo ZZMP, z 31 VII 1926 r., musiało rozwiązać wszelkie wątpliwości, gdyż czytamy w nim m.in. „Kwestia wspomnianej reorganizacji jest dopiero w stadium przygotowań i badań”²². We wrześniu okazało się, że w MSW prace nad ewentualną zmianą granic powiatów zostały odroczone. ZZMP potwierdził to jeszcze w styczniu 1927 r.²³ Mimo to, co zdarza się w podobnych okolicznościach, niekiedy informacje o jeszcze domniemanej likwidacji powiatów wciąż były w obiegu. W marcu 1927 r. burmistrz Śmigła, będąc w Poznaniu, dowiedział się od burmistrza Kępna o pracach nad projektem likwidacji powiatu kępińskiego. Okazało się później, że rozgłos ten miał inne podłoże i wynikał ze sporów między miastami Kępno i Ostrzeszów o to, gdzie powinny znajdować się władze powiatu²⁴. Dlatego też w kwietniu śmigiełski starosta powiatowy przekonywał miejscowy Magistrat, że powiat nie będzie poddany zmianom²⁵.

Wojewoda poznański przekazywał w latach 1924 i 1926 ministrowi spraw wewnętrznych informacje wskazujące na silny opór społeczności

²⁰ AAN, MSW, sygn. 183, s. 421–423, protest przeciwko likwidacji powiatu, Śmigiel, 12 VII 1926; *Protest Sejmiku powiatowego w sprawie likwidacji powiatu śmigiełskiego*, „Orędownik Śmigiełski” nr 81 z 15 VII 1926; A. Piwoń, *W obronie powiatu...*, s. 12.

²¹ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 50, Zarząd Związku Miast Polskich (dalej: ZZMP) do Magistratu w Śmiglu, Warszawa, 20 VII 1926.

²² APL, AmŚ, sygn. 520, s. 52, ZZMP do Magistratu w Śmiglu, Warszawa, 31 VII 1926.

²³ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 56–57, ZZMP do Magistratu w Śmiglu, Warszawa, 30 VIII 1926; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 58, ZZMP do Magistratu w Śmiglu, Warszawa, 25 IX 1926; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 73–74, ZZMP do Magistratu w Śmiglu, Warszawa, 27 I 1927; A. Piwoń, *W obronie powiatu...*, s. 12.

²⁴ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 62, Magistrat w Śmiglu do posła [Władysława] Kapałczyńskiego, Śmigiel, 30 III 1927; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 63, notatka z 12 IV 1927.

²⁵ A. Piwoń, *W obronie powiatu...*, s. 12.

zagrożonych powiatów wobec projektowanych zmian, które są dla nich zupełnie niezrozumiałe. W piśmie z 12 VI 1926 r. podkreślił trwający „okres ciężkiego przesilania” politycznego, określając bliżej to jako moment szczególnie niefortunny ze względu na sytuację polityczną w województwie poznańskim²⁶. Biorąc pod uwagę, że minister mógł kierować się całkiem innymi przesłankami, wojewoda zasugerował jako „program maksymalny” likwidację ośmiu powiatów; jednym z nich był powiat śmigiecki²⁷. W latach 1925–1927 dokonano kilku zmian w zakresie podziału terytorialnego województwa poznańskiego. Jedną z nich była likwidacja powiatu witkowskiego w 1927 r.²⁸ W tym czasie pojawił się też bardzo ważny przepis prawny – rozporządzenie prezydenta RP z 19 I 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej. Dawało ono Radzie Ministrów możliwość zmian granic powiatów na obszarze województwa poznańskiego²⁹.

Sprawa ponownie stała się aktualna w 1931 r. Wicemarszałek Sejmu 9 stycznia podjął temat reformy administracyjnej w czasie obrad sejmowej komisji budżetowej. Chodziło o zmniejszenie liczby województw bądź ewentualne zmniejszenie liczby powiatów. Zaniepokojone władze w Śmiglu próbowały uzyskać więcej informacji, pisząc zapytanie m.in. do ZZMP. Jednak, co ciekawe, w odpowiedzi zapewniano, że żadnej rewolucji w najbliższym czasie nie będzie³⁰. Jeszcze w maju ZZMP uspokajał, że nie ma deklaracji Rady Ministrów w sprawie zmian administracyjnych. Jak pisał, cały czas trwały prace komisji przy Prezydium Rady Ministrów, mające usprawnić administrację publiczną, ale o wynikach tych prac nic nie można było więcej powiedzieć, bo były one poufne³¹.

W dniu 11 VII 1931 r. dotarła do Śmigła informacja od Rady Ministrów, że powiat zostanie zlikwidowany z dniem 1 I 1932 r., a jego obszar zostanie przyłączony do powiatu kościańskiego. Wieść ta poruszyła wszystkich. Władze powiatu, miasta i mieszkańcy postanowili wyrazić swoją

²⁶ Te słowa odnoszą się do zamachu majowego.

²⁷ AAN, MSW, sygn. 183, s. 334–336, wojewoda do ministra, Poznań, 12 VI 1926.

²⁸ Arkadiusz Ptak, *Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918–1939)*, s. 48, AMUR, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/25771/1/Wielkopolska%20II%20RP.pdf> (dostęp: 9 I 2025).

²⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej, Dz.U. 1928 nr 11 poz. 86.

³⁰ APL, AmŚ, sygn. s. 78, Magistrat w Śmiglu do ZZMP, Śmigiel, 14 I 1931; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 83, Biuro Samorządowe dla Wielkopolski i Pomorza przy Komunalnym Związku Kredytowym do Magistratu w Śmiglu, Poznań, 17 I 1931; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 84, ZZMP do Magistratu w Śmiglu, Warszawa, 22 I 1931.

³¹ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 85, ZZMP do Magistratu w Śmiglu, Warszawa, 15 I 1931; A. Piwoń, *W obronie powiatu...*, s. 13.

dezaprobatę³². Podkreślano, że powiat pod względem ekonomicznym funkcjonuje całkiem poprawnie, a jego likwidacja będzie ryzykowna politycznie i może przynieść straty gospodarcze³³. Z datą 16 VII 1931 r. powstał memoriał Magistratu i Rady Miejskiej – wydrukowany, zapewne również w celu rozpowszechnienia szerzej jego treści – skierowany m.in. do wojewody poznańskiego i ministra spraw wewnętrznych. Przedstawiono w nim interesy miasta, które niewątpliwie ucierpią na skutek likwidacji powiatu. Zmiana ta, według autorów dokumentu, miałaby zaszkodzić handlowi oraz przemysłowi. Miasto w ostatnim czasie poczyniło też kilka inwestycji, jak np. zakup 15 ha, na których miało powstać boisko, park i inne obiekty, i było gotowe partycypować w kosztach funkcjonowania powiatu, przekazując na jego rzecz 15 tys. zł rocznie. Interesujący jest następujący fragment dokumentu:

Prosimy zważyć, że powiat śmigieński jest powiatem kresowym z mieszaną pod względem narodowościowym i wyznaniowym ludnością, wymaga więc ogłędnej, bacznej i sprężystej administracji. Już to samo przemawia za zachowaniem go jako samodzielnej jednostki administracyjnej. I rząd pruski miał to niegdyś na uwadze, kiedy obszar ten przed 45 laty odłączył od powiatu kościańskiego i utworzył z niego osobny powiat³⁴.

Autorzy dokumentu zwrócili uwagę na skomplikowaną sytuację narodowościową w powiecie, gdzie mieszkała dość duża mniejszość niemiecka. Argumentem przemawiającym za utrzymaniem powiatu miała być sprawność administracji, czuwająca nad stosunkami narodowościowymi na swoim terenie. Podobnymi pobudkami kierował się rząd pruski, powołując powiat w latach osiemdziesiątych XIX w. W międzyczasie przecież sytuacja całkowicie się odwróciła – „mniejszość” polska stała się większością, a „większość” niemiecka – mniejszością. Władzom pruskim zależało na utrzymywaniu większej kontroli nad ludnością polską, natomiast teraz, w latach trzydziestych XX w. – jak podawali autorzy dokumentu – władzom polskim powinno zależeć na kontroli ludności niemieckiej³⁵.

³² *Śmigiel*, „Gazeta Polska” nr 160 z 15 VII 1931; *Śmigiel*, „Głos Leszczyński” nr 160 z 15 VII 1931. „Gazeta Polska” nie podała źródła informacji, napisała tylko: „ze źródeł dobrze poinformowanych”. Informację, że wieść o likwidacji powiatu w Śmiglu pochodzi od Rady Ministrów w Warszawie podał „Głos Leszczyński”.

³³ *Zamiary zlikwidowania powiatu śmigieńskiego*, „Gazeta Polska” nr 164 z 20 VII 1931.

³⁴ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 88–90, memoriał Magistratu i Rady Miejskiej, *Śmigiel*, 16 VII 1931 – cytat na s. 89; *Zamiary zlikwidowania...*; H. Zbierski, *Szkice o byłym powiecie śmigieńskim*; J. Pawicki, *Powiat śmigieński*, s. 108–109.

³⁵ Por. Witold Jakóbczyk, *Główne kierunki polityki pruskiej w Poznaniu*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. II: 1793–1918, red. Witold Jakóbczyk, Poznań 1973, s. 456.

Mapa 1. Fragment mapy województwa poznańskiego z 1921 r., przedstawiający przebieg granic powiatów śmigieckiego i kościańskiego

Źródło: Zygmunt Światopełk Słupski, W. Ks. Poznańskie, teraz województwo poznańskie w nowych granicach, podług traktatu wersalskiego z d. 28 czerwca 1919 r., Poznań 1921, Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 9 132; Polona, <https://polona.pl/item-view/4e7d4f49-75ac-4dad-8bdd-5c25a17a8f08?page=0>, dostęp: 21 VII 2025.

Projekt likwidacji powiatu śmigieckiego omawiany był podczas obrad Wydziału Powiatowego w Śmiglu 17 VII 1931 r., który jednogłośnie wyraził się nieprzychylnie wobec takiego rozwiązania³⁶. W uzasadnieniu przedstawił krótką charakterystykę powiatu, wskazując na inwestycje i największe przedsięwzięcia realizowane przez starostwo lub przy jego udziale. Wskazano, że powiat ma rolniczy charakter, lecz nie brakuje w nim też kilku sprawnie zarządzanych i dobrze prosperujących zakładów przemysłowych. Sporo miejsca poświęcono kwestii ukształtowania dróg i linii kolejowej, ze wskazaniem, że sieć komunikacyjna i transportowa nie jest przystosowana do projektowanych zmian. Miało to oznaczać,

³⁶ APL, SPŚ, sygn. 14, b.pag., porządek obrad Wydziału Powiatowego, Śmigiel, 17 VII 1931; APL, AmŚ, sygn. 558, s. 597, starosta do członka Sejmiku Powiatowego, Śmigiel, 14 VII 1931.

że przekształcenie granic powiatu utrudni mieszkańcom dotarcie do urzędów i nastąpią komplikacje w rozwoju handlu. Zwrócono także uwagę na sytuację narodowościową oraz na sytuację bezrobotnych, które będą trudne do nadzorowania przez urzędników z dalszych odległości (np. Kościana). Był to też moment, kiedy władze powiatu mogły z dumą przypomnieć o swojej pomocy wcześniej kierowanej do Polaków z innych regionów, z ludnością Wileńszczyzny na czele, która ucierpiała wskutek klęsk żywiołowych³⁷.

Przeciwko likwidacji powiatu wystąpiła również Rada Miejska w Wielichowie³⁸. Nie zgadzała się na takie plany także większość gmin wiejskich. Jak wskazał A. Piwoń, bierność w tym aspekcie wykazały tylko gminy Górka Duchowna i Wolkowo³⁹. Nie są bliżej znane powody tej sytuacji. Wiadomo natomiast, że w dniach 20–23 lipca w Poznaniu i Warszawie przebywała specjalna delegacja z powiatu śmigieńskiego, która przedstawiła swój protest wojewodzie, MSW i posłom⁴⁰.

Podczas Sejmiku Powiatowego w Kościanie 18 VII 1931 r. starosta kościański Adam Narajewski jako jego przewodniczący podał informację o połączeniu powiatów oraz przedstawił propozycję uchwaloną przez Wydział Powiatowy. Na pytanie członka sejmiku Teodora Walenciaka o przyczynę zmiany starosta odpowiedział, że głównym powodem jest oszczędność. Dalej wywiązała się ponadpółtoragodzinna dyskusja. W jej efekcie Sejmik Powiatowy w stosunku 24:1 uchwalił opinię, w której określili, że za połączeniem powiatu śmigieńskiego i kościańskiego przemawiają względy historyczne i geograficzne, korzyści ekonomiczne, zyskają na tym interesy Kościana i jego dotychczasowego powiatu. Uznano równocześnie, że pożądane jest pozostawienie w Śmiglu instytucji państwowych i samorządowych, o ile nie będzie to nastroczało zbyt wielkich komplikacji⁴¹. Jedyny głos sprzeciwu pochodził od T. Walenciaka. Uważał on, że zmiana granic powiatu jest zagrożeniem dla bezpieczeństwa państwa ze względu na bliskość granicy z Rzeszą Niemiecką. Utrzymywał także, że mieszkańcy Śmigla i okolicy nie skorzystają na zmianie, a dodatkowo będzie to duży cios dla tamtejszego kupiectwa⁴².

³⁷ APL, Wydział Powiatowy w Śmiglu (dalej: WPS), sygn. 431, s. 289–300, uchwała wydziału powiatowego, Śmigiel, 17 VII 1931. Maszynopis tego dokumentu także tutaj: APL, AmS, sygn. 520, s. 91–95.

³⁸ Ze względu na szczątkowy stan zachowania akt miasta Wielichowo nie udało się odnotować większej aktywności władz i mieszkańców tego miasta.

³⁹ A. Piwoń, *W obronie powiatu...*, s. 12.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 13.

⁴¹ APL, Wydział Powiatowy w Kościanie (dalej: WPK), sygn. 693, s. 26–29, protokół posiedzenia Sejmiku Powiatowego w Kościanie z 18 VII 1931.

⁴² *Ibidem*, s. 29.

Na posiedzeniu śmigieckiej Rady Miejskiej 13 sierpnia temat likwidacji powiatu zdominował przebieg rozmów, chociaż nie było go w pierwotnym porządku obrad⁴³. Fragmenty przyjętego prawem miesiąc wcześniej memoriału zostały następnie wykorzystane w sporządzeniu specjalnej Uchwały Magistratu i Rady Miejskiej miasta powiatowego Śmigła z dnia 13 sierpnia 1931 r. w sprawie likwidacji powiatu śmigieckiego⁴⁴. 19 września dotarło do Śmigła pismo Związku Miast Polskich informujące, że w MSW odbyły się konsultacje, prawdopodobnie z rozstrzygnięciem niekorzystnym dla tego miasta. W piśmie informowano bowiem: „Rezultatów tej naszej interwencji nie możemy w tej chwili przesądzać, jednak uważamy za konieczne zawczasu poinformować miasto, że więcej jest szans na skasowanie powiatu, niż na pozostawienie go w obecnych granicach”⁴⁵.

Jedną z prób obrony podjętych przez władze ze Śmigła były działania mające na celu uzyskanie informacji, jak prezentuje się powiat śmigiecki na tle okolicznych powiatów leszczyńskiego, kościańskiego i rawickiego pod względem wpływów z podatków państwowych⁴⁶. Innym działaniem było sformowanie wspólnego stanowiska przez władze miast powiatowych, w których urzędy starostw miały zostać teraz zlikwidowane. Tak więc – jak w roku 1926 – także i teraz miasta konsultowały się ze sobą. W organizacji tego frontu pierwszorzędną rolę odegrał burmistrz W. Pioch, który kolejny raz doprowadził do spotkania w ratuszu w Poznaniu przedstawicieli władz miast zaniepokojonych reformą administracyjną. Obok burmistrza śmigieckiego 30 IX 1931 r. przybyli burmistrzowie Ostrzeszowa, Koźmina i Pleszewa. Inicjatywę poparł także burmistrz Odolanowa, lecz on nie mógł przyjechać z powodów służbowych. Burmistrz Strzelna uznał przybycie na konferencję za niepotrzebne, gdyż otrzymał informację od miejscowego starosty, że powiat strzelecki pozostanie, natomiast to powiat mogileński zostanie zlikwidowany. Podczas zebrania uznano za najkorzystniejsze podjęcie próby współdziałania z Zarządkiem Koła Miast Wielkopolski⁴⁷. Odpowiedź

⁴³ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 143, porządek obrad Rady Miejskiej, Śmigiel, 13 VIII 1931; APL, AmŚ, sygn. 520, s. 136, Wydział Powiatowy do magistratów miast Śmigła i Wielichowa, Śmigiel, 11 VIII 1931.

⁴⁴ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 159–162, uchwała Magistratu i Rady Miejskiej, Śmigiel, 13 VIII 1931.

⁴⁵ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 104, ZZMP do Magistratu w Śmiglu, Warszawa, 17 IX 1931.

⁴⁶ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 96, Magistrat w Śmiglu do Izby Skarbowej w Poznaniu, Śmigiel, 25 VII 1931.

⁴⁷ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 102–103, odpis pisma do burmistrzów w Mogilnie, Pleszewie, Koźminie, Ostrzeszowie, Odolanowie, Grodzisku i Strzelnie, Śmigiel, 22 IX 1931. Na stronach 107–111 odpowiedzi. Powołano się na paragraf 2 Statutu Koła Miast Wielkopolski, który utrzymywał: „Celem Koła jest strzeżenie i popieranie interesów miast należących do tego Koła przez regularne zwoływanie zebrań, zajmowanie stanowiska do projektów wzgl[ędnie] ustaw, które

prezesa koła Leona Barciszewskiego była jednak niekorzystna. W tej wiadomości stwierdzono, że petycjami zajmowały się ZZMP, Zarząd Kół Miast Wielkopolski i Zarząd Kół Miast Pomorza. Sprawa likwidacji powiatów nie była jednoznaczna, gdyż związki powinny reprezentować wszystkie miasta, a tutaj zachodzi konflikt interesów między nimi. Miasta, które przestaną być stolicami powiatu, niechybnie ucierpią, natomiast miasta powiatów, które zwiększą swój obszar, zyskają. Tym samym przy realizacji zmian granic administracyjnych nie da się pogodzić interesów wszystkich pomiotów: „sprawdza się tu niestety znane stare przysłowie, że nieszczęście jednych jest często szczęściem drugich”⁴⁸. Z taką wykładnią naturalnie nie mógł zgodzić się Magistrat Śmigła. Zdaniem władz tego miasta, związek winien dbać o interes wszystkich członków, szczególnie tych mniejszych⁴⁹. Prośbę o wsparcie władze Śmigła skierowały także do Związku Obrony Kresów Zachodnich jako powiatu „pośrednio granicznego”⁵⁰. Niestety, i ten apel się nie powiódł.

Delegaci miast Zarządu Koła Miast Wielkopolski na zjeździe 14 XI 1931 r. podjęli rezolucję, w której wyrazili „przekonanie, że znoszenie urzędów musi się odbić bardzo ujemnie w całym rozwoju gospodarczym i kulturalnym województw zachodnich, a w szczególności także spowodować upadek konsumpcji ze strony wsi i upośledzenia instytucji kulturalnych”. Zdawano sobie sprawę, że problem likwidacji powiatów jest złożony i niemożliwe jest osiągnięcie pełnego kompromisu, gdyż zawsze znajdzie się strona poszkodowana oraz strona, która zyska na zmianie⁵¹. Zdawano sobie jednak sprawę, że prace organów państwa są już bardzo zaawansowane i nie ma możliwości cofnięcia decyzji.

Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” zorganizowało w Śmiglu 24 I 1932 r. wiec, na którym przemawiający opowiadali się przeciwko likwidacji powiatu⁵². Komitet Obrony Interesów Ludności Powiatu Koźmińskiego w Koźminie kontaktował się z władzą centralną i parlamentarzystami

dotyczą interesów miejskich, roztoczenie troski o należyty rozwój Samorządu Miejskiego, dobrobyt miast i ich mieszkańców oraz prawidłowe sprawowanie samorządu gminnego”, sygn. 520, s. 122–124, odpis Statutu Koła Miast Wielkopolski. Wkrótce miało się okazać, że burmistrz Strzelna Stanisław Radomski był w błędzie, gdyż to pow. strzeleński uległ likwidacji.

⁴⁸ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 115–116, prezes Koła Miast Wielkopolski do burmistrza w Pleszewie, Gniezno, 3 X 1931.

⁴⁹ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 125–126, Magistrat w Śmiglu do prezesa Koła Miast Wielkopolski, Śmigiel, 21 X 1931; Burmistrz Pleszewa też nie zgadzał się z taką interpretacją sytuacji; zob. APL, AmŚ, s. 118–120.

⁵⁰ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 127, Magistrat w Śmiglu do Związku Obrony Kresów Zachodnich, Śmigiel, 13 XI 1931.

⁵¹ APL, AmŚ, sygn. 720, b.pag., sprawozdanie roczne Zarządu Koła Miast Wielkopolski za czas od 1 IV 1931 do 31 III 1932.

⁵² J. Pawicki, *Powiat śmigieński*, s. 109–110.

(Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem), lecz „interwencja [...] u władz okazała się bezskuteczna” – jak poinformowano burmistrza Śmigła. W liście tym zawarto stwierdzenie, że „delegacja odniosła jednakże z przeprowadzonych rozmów wrażenie, że wspólna akcja mogłaby dać wynik dodatni”⁵³. Magistrat i Rada Miejska miasta Śmigła 3 II 1932 r. przyjęły kolejny memoriał, który miał zostać wręczony Prezesowi Rady Ministrów. Powtórzono w nim dotychczasowe argumenty oraz wyrażono liczne obawy związane z planowaną likwidacją, zwłaszcza w kwestii spłaty zadłużenia miasta⁵⁴.

Ostatnie posiedzenie Wydziału Powiatowego w Śmiglu odbyło się 12 III 1931 r.⁵⁵ Dwa dni później przeprowadzono lustrację starostwa w Śmiglu, która wykazała poważne uchybienia w zakresie czynności kancelaryjnych. Na przykład uzupełnienia i zaktualizowania wymagały dokumenty w dziedzinie bezpieczeństwa oraz akta rejestrów i kontroli cudzoziemców, spore zastrzeżenia budziły również organizacja i sposób załatwiania spraw przez wójtowskie oraz miejskie urzędy bezpieczeństwa i porządku publicznego. Szczególne interesowano się przebiegiem pracy sekretarzy Markowskiego⁵⁶ i Jakuba Adamczaka, jako że mieli oni zasilić starostwo w Kościanie. Markowskiego oceniono pozytywnie, natomiast zastrzeżenia wysunięto względem J. Adamczaka, ale nie były one na tyle poważne, by musiał on zmienić pracę⁵⁷. Wydział Powiatowy w Śmiglu informował 1 marca, by z dniem 1 kwietnia wszystkie sprawy kierować do Kościana⁵⁸. Wojewoda polecił później, aby urzędy i instytucje państwowe kierowały swoje pisma od 25 marca już do starostw, do których następuje wcielenie⁵⁹.

Inwentarz likwidowanego starostwa był przekazywany innym urządowi, przy czym starostwo przejmujące miało prawo pierwszego wyboru przedmiotów, w zależności od swoich potrzeb. Wśród przedmiotów uznanych w Kościanie za potrzebne znajdowało się m.in. sześć szaf,

⁵³ APL, AmŚ, sygn. 520, 520, s. 128, Komitet Obrony Interesów Ludności Powiatu Koźmińskiego w Koźminie do Komitetu Obrony Powiatu w Śmiglu, Koźmin, 25 I 1932.

⁵⁴ APL, AmŚ, sygn. 520, s. 134–135, memoriał Magistratu i Rady Miejskiej, Śmigiel, 3 II 1932; J. Pawicki, *Powiat śmigiecki...*, s. 109. Aleksander Piwoń przypuszcza, że dokument ten nie został wręczony adresatowi; zob. A. Piwoń, *W obronie powiatu...*, s. 13.

⁵⁵ APL, WPŚ, sygn. 431, s. 359; APL, AmŚ, sygn. 558, s. 667, starosta do członka Sejmiku Powiatowego, Śmigiel, 1 III 1932.

⁵⁶ Imienia nie udało się ustalić.

⁵⁷ APL, Starostwo Powiatowe w Kościanie (dalej: SPK), sygn. 36, s. 10–12, 16. Markowski został naczelnikiem kancelarii, kierował działaniem referatu opieki społecznej i sprawami Urzędu Bezpieczeństwa. Jakub Adamczak zajmował się referatem karno-administracyjnym.

⁵⁸ A. Piwoń, *W obronie powiatu*, s. 13.

⁵⁹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 5873, s. 1, wojewoda do urzędów, Poznań, 23 III 1932.

trzy regały, dwa stoły, krzesła, przybory biurowe, a także zestaw publikacji i map⁶⁰. Przekazywanie akt i spraw między starostwami w Śmiglu i Kościanie odbyło się w dniach 29–31 marca⁶¹. Członkami Komisji Likwidacyjnej powiatu śmigieckiego zostali inżynier z Czempinia Antoni Jezierski i rolnik z Naclawia Czesław Fryder⁶².

Likwidacja powiatu miała konsekwencje również dla dotychczasowych pracowników starostwa i podległych jemu struktur, a także kilku innych instytucji. Trzeba jednak stwierdzić, że kadry urzędnicze nie były zbyt liczne. Liczba pracowników zmieniała się na przestrzeni lat. Jan Pawicki podaje, że w starostwie pracowało siedem osób, natomiast w Wydziale Powiatowym i Kasie Komunalnej osiem osób⁶³. Nie wiadomo, do jakiego okresu te liczby się odnoszą, gdyż materiały źródłowe informują, że w chwili likwidacji powiatu pracowało w jego strukturze – nie licząc starosty – osiemnaście osób. Niektórych urzędników i pracowników instytucji działających dotychczas w Śmiglu przeniesiono do odległych miejsc, bo chociaż niektórzy trafili do Kościana⁶⁴ (zob. tabela 1) czy nawet Śremu⁶⁵, to inni zostali przeniesieni do Szamotuł⁶⁶, Nowego Tomysła⁶⁷, Środy⁶⁸, Wyrzyska⁶⁹, Szubina⁷⁰ i Międzychodu⁷¹. Miasto opuścił też dr medycyny Seweryn Rakowski, który znalazł pracę na stanowisku lekarza powiatowego w Śremie⁷². W związku z likwidacją Urzędu Skarbowego w Śmiglu jego dotychczasowy naczelnik Józef Jasiński musiał opuścić miasto. Dalszą karierę zawodową rozwijał w Wielkopolskiej Izbie Skarbowej w Poznaniu⁷³. Tadeusz Ciemniowski – ostatni starosta powiatowy w Śmiglu – miał zostać radcą wojewódzkim w Poznaniu; pożegnano go 30 marca. Chociaż część urzędników ze Śmigła znalazło zatrudnienie w Kościanie, to nie starczyło miejsc pracy dla wszystkich i musiało dojść do zwolnień oraz kierowania na wcześniejszą emeryturę⁷⁴.

⁶⁰ APL, SPK, sygn. 36, s. 88–90, spis przedmiotów, [Kościan, 23 III 1932].

⁶¹ Zob. protokoły zdawczo-odbiorcze (APL, SPK, sygn. 36, s. 105–168).

⁶² APL, WPK, sygn. 693, s. 43, protokół posiedzenia Sejmiku Powiatowego w Kościanie z 14 III 1932.

⁶³ J. Pawicki, *Powiat śmigiecki*, s. 109.

⁶⁴ Naczelnik Kasy Skarbowej Stefan Pracowity; asystent Urzędu Skarbowego [Edmund?/Edward?] Pawlak.

⁶⁵ Woźny Stanisław Włodarkiewicz.

⁶⁶ Sekretarz starostwa Jan Ciesielski.

⁶⁷ Sekretarz Urzędu Skarbowego Florian Szulc.

⁶⁸ Asystent Urzędu Skarbowego Chelmiński.

⁶⁹ Rachmistrz Kasy Skarbowej Tadeusz Fórmanek.

⁷⁰ Kancelista Urzędu Skarbowego Józef Ciesielski.

⁷¹ Woźny Urzędu Skarbowego Gertig.

⁷² *Wiadomości z bliska i daleka*, „Gazeta Polska” nr 77 z 4 IV 1932.

⁷³ *Śmigiel*, „Gazeta Polska” nr 67 z 22 III 1932. Asesor Józef Jasiński kierował urzędem 11 lat.

⁷⁴ *Wiadomości z bliska...*

Tabela 1. Wykaz pracowników Wydziału Powiatowego w Śmiglu zatrudnionych w Kościanie

Lp.	Nazwisko i imię	Wydział Powiatowy w Śmiglu	Wydział Powiatowy w Kościanie
		Charakter służbowy	
1.	Andrzejewski Jan	sekretarz	sekretarz
2.	Cieśla Ignacy	drogomistrz	drogomistrz
3.	Gabryelswi/Gabryel Stanisław	rachmistrz PKK	książkowy
4.	Grossy Stanisław	drogomistrz	drogomistrz
5.	Kmiecyk Władysław	asystent	asystent
6.	Kozak Stanisław	technik budowlany	technik budowlany
7.	Krawczyński Tadeusz	sekretarz PKK oraz rendant PKK	kasjer
8.	Kusik Franciszek	drogomistrz	drogomistrz
9.	Meichirówna Anna	kancelistka	maszynistka
10.	Pietrzak Kazimierz	registrator	registrator
11.	Schedler Emil	drogomistrz	drogomistrz

Źródło: oprac. własne na podstawie APL, AmŚ, sygn. 558, s. 550, załącznik I do budżetu administracyjnego na rok 1931/32; APL, AmŚ, sygn. 558, s. 827–829, powiat kościański – załącznik do budżetu administracyjnego na rok 1933/34.

Według stanu z 1 IV 1932 r. powiat kościański składał się z 5 gmin miejskich, 160 gmin wiejskich oraz 90 obszarów dworskich⁷⁵. Starosta kościański informował wojewodę 14 kwietnia, że przejęcie zlikwidowanego starostwa zwiększyło zakres prac, jaką muszą wykonać urzędnicy z Kościana. Wpłynęło to na ogólny tok pracy, a co za tym idzie, zwiększyło liczbę spraw niezakończonych w sprawozdawczym ruchu spraw⁷⁶, jednak na weryfikację poprawności działania urzędu po zmianach było jeszcze za wcześnie. Pokazuje to, że przynajmniej w początkowym okresie jedną z konsekwencji omawianej tutaj przemiany mogła być nieterminowość realizowanych spraw. Sejmik Powiatowy w Kościanie w rozszerzonym

⁷⁵ Podział administracyjny województwa poznańskiego na powiaty, gminy i obszary dworskie (z uwidocznieniem przysiółków, folwarków, leśnictw, osiedli itp.) według stanu z dnia 1 kwietnia 1932 r., „Poznański Dziennik Wojewódzki” nr 29 z 27 VI 1932.

⁷⁶ APL, SPK, sygn. 36, s. 25, starosta do wojewody, Kościan, 14 IV 1932.

już kształcie zebrał się po raz kolejny dopiero w grudniu 1932 r. Podczas tego posiedzenia dokonano wyboru członków nowego Wydziału Powiatowego⁷⁷.

Innym obszarem, który należało uporządkować, była działalność kasy oszczędności. Chociaż „Gazeta Polska” podała informację o takiej możliwości już w kwietniu 1932 r., to dopiero 12 VII 1933 r. Sejmik Powiatowy w Kościanie przyjął uchwałę o przejęciu z dniem 1 sierpnia majątku i zobowiązań Komunalnej Kasy Oszczędności Powiatu Śmigielskiego. W Śmiglu utworzono Oddział Komunalnej Kasy Oszczędności Powiatu Kościańskiego w Kościanie, który przejął agendy byłej kasy w Śmiglu. Formalnie więc kasa powiatu śmigielskiego przestała istnieć z końcem lipca 1933 r.⁷⁸ Jak łatwo się domyślić, zmiana administracyjna wpłynęła na zwiększenie obrotów przez kasę w Kościanie⁷⁹. Pomimo likwidacji powiatu, w Śmiglu nadal działał Sąd Grodzki, powstała też agentura „Gazety Polskiej”, którą przejął Piotr Siernat. Było to kolejne miejsce – obok Kościana, Czempinia, Racotu i Gostynia – gdzie można było nabyć ten tytuł⁸⁰.

Niebawem, po wchłonięciu powiatu śmigielskiego przez powiat kościański, doszło do korekty granic z sąsiednim powiatem leszczyńskim. Podczas posiedzenia Wydziału Powiatowego w Lesznie 20 II 1934 r. zapiniowano pozytywnie projekt przyłączenia do powiatu leszczyńskiego miejscowości położonych na południe od linii Dłużyna – Zgliniec. Leszczyński Wydział Powiatowy uznał, że wzmocnienie terytorialne jego powiatu wpłynie pozytywnie na samowystarczalność finansowo-gospodarczą jednostki. Wskazał, że mieszkańców tych miejscowości łączą z ziemią leszczyńską uwarunkowania komunikacyjne, ludnościowe, gospodarcze i kulturalne⁸¹.

⁷⁷ Porządek obrad ograniczony był tylko do tej kwestii. APL, WPK, sygn. 693, s. 46, protokół posiedzenia Sejmiku Powiatowego w Kościanie z 13 XII 1932.

⁷⁸ *Wiadomości z bliska...*; APL, WPK, sygn. 30, s. 259, odpis Uchwały z 12 VII 1933; APL, WPK, sygn. 30, s. 263, zarządzenie Wojewody Poznańskiego, Poznań, 10 VIII 1933; APL, WPK, sygn. 30, s. 266, zarządzenie Wojewody Poznańskiego, Poznań, 16 VIII 1933. Do czasu ukonstytuowania się nowej Rady Kasy, uchwalenia regulaminu i wyznaczenia kierownika Oddziału Komunalnej Kasy Oszczędności w Śmiglu bezpośrednim nadzorem zajmował się Zarząd Komunalnej Kasy Oszczędności powiatu kościańskiego w Kościanie (APL, WPK, sygn. 30, s. 267, Wydział Powiatowy do Zarządu Komunalnej Kasy Oszczędności powiatu kościańskiego w Kościanie, Kościan, 23 VIII 1933). *Powiat śmigielski*, „Gazeta Polska” nr 73 z 30 III 1932.

⁷⁹ APL, Komunalne kasy oszczędności – zbiór szczątków zespołów, sygn. 7, s. 7, sprawozdanie z działalności Komunalnej Kasy Oszczędności powiatu kościańskiego w Kościanie za rok 1933.

⁸⁰ Zob. „Gazeta Polska” nr 73 z 30 III 1932.

⁸¹ APL, Wydział Powiatowy w Lesznie (dalej: WPL), sygn. 590, s. 284–285, protokół posiedzenia Wydziału Powiatowego, Leszno, 20 II 1934. Zob. Leszek Grzelak, *Kronika parafii św. Jakuba w Dłużynie do 1945 roku oraz dawnej parafii w Charbielinie*, Poznań 2004, s. 183.

Rozporządzenie Rady Ministrów z 28 V 1934 r. o zmianie granic powiatów kościańskiego, śremskiego, gostyńskiego, leszczyńskiego w województwie poznańskim wyłączyło z powiatu kościańskiego i włączyło z dniem 15 czerwca do powiatu leszczyńskiego m.in. jednostki, które wcześniej były częścią powiatu śmigieckiego: gminy wiejskie Dłużyna, Boguszyn, Radomicko, Targowisko, Lipno, Górka Duchowna, Ratowice, Sulejewo, Popowo Woneskie oraz obszary dworskie Boguszyn, Górka Duchowna, Sulejewo, Witosław. Zmiana dotyczyła także części obszaru dworskiego Bojanowo Stare – leśniczówki Błotkowo i Smolno (obwód Nietążkowo) włączono do powiatu leszczyńskiego⁸². W grudniu 1934 r. Wydział Powiatowy z Leszna zezwolił na rozstrzygnięcie przez Urząd Wojewódzki rozliczenia z powiatem kościańskim długów z tytułu przejęcia gmin⁸³. W styczniu 1936 r. tenże wydział powiatowy zaakceptował zmianę granicy powiatów leszczyńskiego i kościańskiego (jedne enklawy włączono z powiatu kościańskiego do powiatu leszczyńskiego, inne z powiatu leszczyńskiego do kościańskiego)⁸⁴.

Nie ulega wątpliwości, że jedną z konsekwencji likwidacji powiatu była stopniowa marginalizacja Śmigła. Rada Miejska uchwałą z 21 XII 1934 r. podjęła decyzję o wystąpieniu ze Związku Miast Polskich. Już od jakiegoś czasu miasto miało problem z uiszczaniem opłat członkowskich i właśnie ze względu na trudną sytuację ekonomiczną – jak w oficjalnej korespondencji wskazało – zdecydowało opuścić ten związek⁸⁵. A. Piwoń podaje, że z powodu likwidacji powiatu śmigieckiego do Kościana wyemigrowało 607 osób. Liczba ta jest wysoka, tym bardziej iż w latach 1928–1933 do grodu nad Obrą przybyło łącznie 1397 osób⁸⁶. Likwidacja powiatu śmigieckiego przynosiła mieszkańcom głębokie poczucie niesprawiedliwości⁸⁷.

⁸² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 maja 1934 r. o zmianie granic powiatów kościańskiego, śremskiego, gostyńskiego, leszczyńskiego w województwie poznańskim, „Orędownik na Powiat Leszczyński” nr 24 z 16 VI 1934. Zob. *Komunikat*, „Orędownik na Powiat Leszczyński” nr 27 z 7 VII 1934.

⁸³ APL, WPL, sygn. 590, s. 349, protokół posiedzenia Wydziału Powiatowego, Leszno, 12 XII 1934.

⁸⁴ APL, WPL, sygn. 590, s. 442–443, protokół posiedzenia Wydziału Powiatowego, Leszno, 27 I 1936.

⁸⁵ APL, AmŚ, sygn. 719, s. 267, Związek Miast Polskich do Zarządu Miejskiego w Śmiglu, Warszawa, 3 I 1935.

⁸⁶ Aleksander Piwoń, *Lata międzywojenne*, [w:] *Kościan. Zarys dziejów*, red. Zbigniew Wielgosz, Kazimierz Zimniewicz, Warszawa–Poznań 1985, s. 146; *idem*, *W drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Historia Kościana*, t. 2: *Czasy nowożytności*, red. Kazimierz Zimniewicz, Kościan 2005, s. 405.

⁸⁷ Zob. AAN, MSW, sygn. 183, s. 421–423, protest przeciwko likwidacji powiatu, Śmigiel, 12 VII 1926.

Podobna marginalizacja miasta nastąpiła w przypadku Wielichowa. Wprowadzenie ustawy z 23 III 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego⁸⁸ dawało możliwość odebrania praw miejskich i utworzenia w zamian gminy wiejskiej lub gromady. Jednym z miast zagrożonych takim obrotem spraw było właśnie Wielichowo⁸⁹. Wśród argumentów sugerujących pozbawienie Wielichowa praw miejskich była stosunkowo mała liczba mieszkańców, niekorzystny rozwój demograficzny oraz niedostateczny rozwój gospodarczy. Mieszkańcy miasta powołali Komitet Obywatelski⁹⁰, który opracował dokument zatytułowany *Dlaczego Wielichowo powinno być nadal miastem?* Wskazywano w nim na korzyści, jakie państwu i obywatelom przyniesie zachowanie praw miejskich tego ośrodka⁹¹. Czas pokazał, że projekt przeobrażenia Wielichowa w gminę wiejską nie został jednak zrealizowany.

Powiaty śmigieński i kościański łączyło bardzo wiele. Wydaje się, że rozumieli to również współcześni. Przykładem ilustrującym tę sytuację może być zorganizowana w Kościanie w 1924 r. wystawa przemysłowo-rolnicza, na której eksponowali swoją pracę rolnicy, przedsiębiorcy i kupcy z obu powiatów⁹². Dziesięć lat później zorganizowano w powiecie kościańskim podobną wystawę regionalną. Miała ona wyeksponować dorobek rolniczo-przemysłowy przedsiębiorców z Kościana i okolicy. Jak pisał starosta kościański we wstępie do informatora wystawy, miała też być „pewnego rodzaju egzaminem z dokonanych wysiłków dwóch niedawno temu złączonych powiatów”⁹³.

Jak można zauważyć, zmiany granic administracyjnych wpisują się w szerszy kontekst. W latach trzydziestych XX w. przystąpiono do realizacji wielu projektów, których celem miało być usprawnienie administracji państwowej. Tuż przed likwidacją powiatu śmigieńskiego toczyło się w MSW postępowanie w zakresie zniesienia gminy wiejskiej Lipno i przyłączenia jej do gminy wiejskiej Lipno Nowe. Obie gminy znajdowały się wtedy jeszcze w powiecie śmigieńskim. Rozporządzenie Rady Ministrów dotyczące tej kwestii weszło w życie 1 IV 1931 r. Gminie powstałej

⁸⁸ Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, Dz.U. 1933 nr 35 poz. 294.

⁸⁹ Podobnie zagrożone były miasta położone w pow. kościańskim Czempin i Krzywiń. *Likwidacja 151 miast w Polsce*, „Gazeta Polska” nr 94 z 23 IV 1932.

⁹⁰ W składzie Komitetu Obywatelskiego w Wielichowie znajdowali się: ks. proboszcz Ludwik Górski, dyrektor Banku Ludowego Florian Bzyl, kupiec Marian Ehrenfeld, właściciel nieruchomości Marcin Nadobnik.

⁹¹ APL, Akta miasta Wielichowo, sygn. 68, memoriał, [Wielichowo, 1933].

⁹² *Przewodnik wystawy w Kościanie 1924 r.*, Kościan 1924.

⁹³ *Informator Powiatowej Wystawy Rolniczo-Przemysłowej w Kościanie*, Kościan 1936, s. 1. Wystawę zorganizowano w sierpniu 1936 r.

z połączenia tych dwóch jednostek nadano nazwę Lipno⁹⁴. Później wprowadzono wspomnianą już ustawę z 23 III 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego⁹⁵, nazywaną ustawą scaleniową, a także przeprowadzono wiele innych zmian, m.in. powiaty podzielono na gminy wiejskie⁹⁶, zaś gminy wiejskie podzielono na gromady⁹⁷. Mniejszych zmian w organizacji i zasięgu działania podmiotów państwowych było znacznie więcej.

Zwolennicy przedstawionych reform przekonywali często, że będą ona korzystne ze względów ekonomicznych oraz ułatwią funkcjonowanie struktur administracyjnych. Nie brakowało jednak głosów, że samo przeprowadzenie zmiany będzie kosztowne, a w dalszej kolejności ucierpią interesanci ze względu na niedogodną infrastrukturę⁹⁸. We wszystkich siedmiu zlikwidowanych w 1932 r. powiatach w tym samym roku zorganizowano wybory. Miał być to rodzaj sondażu obrazujący nastroje polityczne w Wielkopolsce. Jednak, co interesujące, nie zaobserwowano większych zmian⁹⁹.

Podsumowując, w latach 1924, 1926 i 1931 docierały do mieszkańców powiatu śmigieckiego informacje sugerujące, że opracowywana jest w kołach rządowych reforma administracji państwa, która może przynieść zmianę granic tego powiatu lub nawet jego likwidację. W latach dwudziestych wiadomości takie okazywały się nieprawdziwe, natomiast w 1931 r. stało się jasne, że powiat śmigiecki zostanie zlikwidowany. Przede wszystkim to władze miasta Śmigła w każdym z omawianych przypadków podejmowały działania mające na celu utrzymanie powiatu. Postrzegały one taką zmianę jako jednoznacznie niekorzystną dla mieszkańców Śmigła i okolicznych miejscowości, przede wszystkim z powodów ekonomicznych. Pod względem politycznym dużą wagę przywiązywano do obywateli polskich narodowości niemieckiej, którzy byli

⁹⁴ Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 listopada 1930 r. o zniesieniu gminy wiejskiej Lipno w powiecie śmigieckim, województwie poznańskim, Dz.U. 1930 nr 86 poz. 671; AAN, MSW, sygn. 247, s. 207–225.

⁹⁵ Ustawa z dnia 23 marca 1933 r....

⁹⁶ Zob. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 lipca 1934 r. o podziale powiatu kościańskiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie, Dz.U. 1934 nr 69 poz. 656.

⁹⁷ Rozporządzenie Wojewody Poznańskiego z dnia 22 września 1934 r. o podziale obszaru gmin wiejskich w powiecie kościańskim na gromady, „Poznański Dziennik Wojewódzki” nr 41 z 27 IX 1934. Zmiany granic gromad w powiecie kościańskim dokonano w 1938 r. (Rozporządzenie Wojewody Poznańskiego z dnia 26 lutego 1938 r. o zmianie granic gromad w powiecie kościańskim, „Poznański Dziennik Wojewódzki” nr 11 z 5 III 1938).

⁹⁸ Zob. *Zniesienie 7 powiatów w Poznańskim, a 13 w innych okolicach*, „Orędownik na Powiat Wolsztyński” nr 4 z 13 I 1932; *Przeciw zniesieniu powiatów*, „Orędownik na Powiat Wolsztyński” nr 6 z 18 I 1932.

⁹⁹ Regina Pacanowska, *Samorząd powiatowy w Wielkopolsce w latach 1919–1939*, Poznań 2006, s. 87.

stosunkowo silną gospodarczo i dobrze zorganizowaną mniejszością narodową. Sugerowano tym samym, że tylko mniejszy obszar obserwacji umożliwi właściwą kontrolę nad nią.

Konsekwencje likwidacji powiatu śmigieckiego z dniem 1 kwietnia 1932 r. miały różnorodne podłoże. Jedne wystąpiły bezpośrednio na przełomie marca i kwietnia. W tej grupie można umieścić zmianę miejsca zatrudnienia osób dotychczas pracujących w organach powiatowych w Śmiglu i innych umieszczonych w tym mieście instytucji, przejęcie dokumentów przez starostwo kościańskie czy też przejęcie wyposażenia zlikwidowanych urzędów. Inne procesy mogły mieć dłuższy okres oddziaływania, nie wszystkie też da się łatwo zmierzyć¹⁰⁰. Wielichowo, a szczególnie Śmigiel, utraciły swoje pozycje jako główne ośrodki handlu i gospodarki w regionie, zmniejszyło się też ich znaczenie polityczne, jako że centrum powiatu przeniesione zostało do Kościana, a dodatkowo musiały one rywalizować z pozostałymi miastami, czyli Czempiniem i Krzywiniem.

¹⁰⁰ Zob. AAN, MSW, sygn. 183, s. 421–423, protest przeciwko likwidacji powiatu, Śmigiel, 12 VII 1926.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie, sygn. 183, 247.

Archiwum Państwowe w Lesznie

Akta miasta Śmigiel, sygn. 520, 558, 719, 720.

Akta miasta Wielichowo, sygn. 68.

Komunalne kasy oszczędności – zbiór szczątków zespołów, sygn. 7.

Starostwo Powiatowe w Kościanie, sygn. 36.

Starostwo Powiatowe w Śmiglu, sygn. 14, 565.

Wydział Powiatowy w Kościanie, sygn. 30, 693.

Wydział Powiatowy w Lesznie, sygn. 590.

Wydział Powiatowy w Śmiglu, sygn. 431.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 5873.

Biblioteka Narodowa

Zygmunt Światopełk Słupski, *W. Ks. Poznańskie, teraz województwo poznańskie w nowych granicach, podług traktatu wersalskiego z d. 28 czerwca 1919 r.*, Poznań 1921, sygn. ZZK 9 132, Polona, <https://polona.pl/item-view/4e7d4f49-75ac-4dad-8bdd-5c25a17a8fo8?page=0>, dostęp: 21 VII 2025.

Źródła publikowane

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 lipca 1934 r. o podziale powiatu kościańskiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie, Dz.U. 1934 nr 69 poz. 656.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej, Dz.U. 1928 nr 11 poz. 86.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 listopada 1930 r. o zniesieniu gminy wiejskiej Lipno w powiecie śmigieckim, województwie poznańskim, Dz.U. 1930 nr 86 poz. 671.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 1932 r. w sprawie zniesienia oraz zmiany granic niektórych powiatów na obszarze województwa poznańskiego, Dz.U. 1932 nr 6 poz. 35.

Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, Dz.U. 1933 nr 35 poz. 294.

Prasa

Czy nastąpi zmiana granic powiatów, „Orędownik Śmigiecki” nr 79 z 10 VII 1926.

Dokoła likwidacji powiatu śmigieckiego, „Orędownik Śmigiecki” nr 77 z 6 VII 1926.

Komunikat, „Orędownik na Powiat Leszczyński” nr 27 z 7 VII 1934.

Likwidacja 151 miast w Polsce, „Gazeta Polska” nr 94 z 23 IV 1932.

Podział administracyjny województwa poznańskiego na powiaty, gminy i obszary dworskie (z uwidocznieniem przysiółków, folwarków, leśnictw, osiedli itp.) według stanu z dnia 1 kwietnia 1932 r., „Poznański Dziennik Wojewódzki” nr 29 z 27 VI 1932.

Powiat śmigieński, „Gazeta Polska” nr 73 z 30 III 1932.

Protest Sejmiku powiatowego w sprawie likwidacji powiatu śmigieńskiego, „Orędownik Śmigieński” nr 81 z 15 VII 1926.

Przeciw zniesieniu powiatów, „Orędownik na Powiat Wolsztyński” nr 6 z 18 I 1932.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 maja 1934 r. o zmianie granic powiatów kościańskiego, śremskiego, gostyńskiego, leszczyńskiego w województwie poznańskim, „Orędownik na Powiat Leszczyński” nr 24 z 16 VI 1934.

Rozporządzenie Wojewody Poznańskiego z dnia 22 września 1934 r. o podziale obszaru gmin wiejskich w powiecie kościańskim na gromady, „Poznański Dziennik Wojewódzki” nr 41 z 27 IX 1934.

Rozporządzenie Wojewody Poznańskiego z dnia 26 lutego 1938 r. o zmianie granic gromad w powiecie kościańskim, „Poznański Dziennik Wojewódzki” nr 11 z 5 III 1938.

Śmigiel, „Gazeta Polska” nr 160 z 15 VII 1931.

Śmigiel, „Gazeta Polska” nr 67 z 22 III 1932.

Śmigiel, „Głos Leszczyński” nr 160 z 15 VII 1931.

Wiadomości z bliska i daleka, „Gazeta Polska” nr 77 z 4 IV 1932.

Z działalności b. powiatu śmigieńskiego, „Gazeta Polska” nr 94 z 23 IV 1932.

Zamiany zlikwidowania powiatu śmigieńskiego, „Gazeta Polska” nr 164 z 20 VII 1931.

Zniesienie 7 powiatów w Poznańskim, a 13 w innych okolicach, „Orędownik na Powiat Wolsztyński” nr 4 z 13 I 1932.

„Poznański Dziennik Wojewódzki” nr 11 z 5 III 1938.

Opracowania

Grzelak Leszek, *Kronika parafii św. Jakuba w Dłużynie do 1945 roku oraz dawnej parafii w Charbielinie*, Poznań 2004.

Grześ Bolesław, *Wzrost nastrojów nacjonalistycznych i zaostrzenie polityki dyskryminacyjnej wobec Polaków w latach 1864–1894*, [w:] *Niemcy w Poznańskim wobec polityki germanizacyjnej 1815–1920*, red. Lech Trzeciakowski, Poznań 1976.

Informator Powiatowej Wystawy Rolniczo-Przemysłowej w Kościanie, Kościan 1936.

Jakóbczyk Witold, *Główne kierunki polityki pruskiej w Poznańskim*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. II: 1793–1918, red. Witold Jakóbczyk, Poznań 1973.

Pacanowska Regina, *Samorząd powiatowy w Wielkopolsce w latach 1919–1939*, Poznań 2006.

Pawicki Jan, *Kolejny przyczynek do szkiców o byłym powiecie śmigieńskim*, Centrum Kultury w Śmiglu <https://ck-smigiel.pl/kolejny-przyczynek-do-szkicow-o-bylym-powiecie-smigielskim.html> (dostęp: 9 I 2025).

- Pawicki Jan, *Powiat śmigieński*, [w:] *Kompendium regionalne ziemi śmigieńskiej*, red. Jerzy Zielonka, Śmigiel 2006.
- Pawicki Jan, *Rok 1932 – likwidacja powiatu śmigieńskiego*, „Widomości Kościańskie” nr 5/10 (2003), s. 27–29.
- Piwoń Aleksander, *Lata międzywojenne*, [w:] *Kościan. Zarys dziejów*, red. Zbigniew Wielgosz, Kazimierz Zimniewicz, Warszawa–Poznań 1985, s. 143–170.
- Piwoń Aleksander, *W drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Historia Kościana*, t. 2: *Czasy nowożytne*, red. Kazimierz Zimniewicz, Kościan 2005, s. 405–441.
- Piwoń Aleksander, *W obronie powiatu śmigieńskiego*, „Przyjaciel Ludu”, 109 (2007), 1, s. 10–14.
- Przewodnik wystawy w Kościanie 1924 r.*, Kościan 1924.
- Ptak Arkadiusz, *Wielkopolski samorząd okresu międzywojennego (1918–1939)*, AMUR, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/2577/1/Wielkopolska%20II%20RP.pdf> (dostęp: 9 I 2025).
- Trzeciakowski Lech, *Pod pruskim zaborem 1850–1918*, Warszawa 1973.
- Zbierski Hubert, *Szkice o byłym powiecie śmigieńskim*, Centrum Kultury w Śmigłu, <https://www.ck-smigiel.pl/szkice-o-bylym-powiecie-smigielskim.html> (dostęp: 9 I 2025).

